

A Beke-jelenség

Gondolatok a könyvtárban

Nem könnyű manapság riportot írni, s ha így van, nem könnyű a riportokról kritikát sem írni. Évtizedek óta föl-fölesap a vita erről a műfajról, feladatokat jelölnek ki számára, jelentőségét hangsúlyozzák, néha viszont irodalmi jellegét, sőt létjogosultságát is megkérdőjelezzik. Mindez nem véletlen; a valóság viharos és (tegyük hozzá) gyakran ellentmondásos átalakulásából (no meg a sajtóviszonyokból is) következik, minthogy az élet forgatagát a riport tükrözi (kellene hogy tükrözze) a legtapaadobban, legközvetlenebbül. Csakhogy...

No, ami a csakhogy után következik, az szerzőnként és könyvenként, nem egy esetben ugyanazon szerző (eddigi) életművén belül irásonként is váltakozik. Minek tagadnók, minden valóságíróval így vagyunk. S ez mindig is így volt. Mióta a világ világ, s az írás írás, a riport sokféle célt szolgált, a valóság bemutatása mellett annak kendőzését is. De miért csak a riporton verjük el a port? A regényekkel, drá mákkal, versekkel, novellákkal talán nem így vagyunk? Ugyan bizony ki olvassa manapság — hogy csak az eltávozottakat említsük — Nagy Istvántól *A mi lányainkat*, Horváth István *Török a parlagot* című regényét vagy Szemlér Ferenc villamosítási verseit? De hogy a magam portája előtt is söpörjek: ha némely 25–30 évvel ezelőtt írt novellám, karcolatom, riportom olvasom, csak nevetni tudok — ki-nomban.

Akkor hát miért a riport a főbűnös? Okunk van rá. Novelláskötetet, regényt ritkábban veszünk kézbe, színházba is gyérebben megyünk, de az újságot, rádiót, tévét naponta olvassuk, hallgatjuk, látjuk, s azok garmadával szállítják a — sajnos — többnyire felületes, kutyafuttában megírt vagy technicista jellegű riportot. A rossz riport tehát többször bosszant bennünket, mint az érthetetlen, ködös vers vagy az unalmas regény.

Annál örvendetesebb, ha az ember néha jó riportot is olvashat. Ilyen Beke György újabb könyve is, a *Bűvőpatakok*. Ami azonban nem jelenti azt, hogy hálás kritikusi föladat írni róla. Heteken át olvastam, egy-egy fejezet úgy megfogott, fölrázott, hogy félre kellett tennem, aztán megint elővettem, a teljes elolvasás után némely részét ismét végigtanulmányoztam, töprengtem, merengtem fölötte. És gyöt-rődtem. Az alábbiakban hát — az egységességre, kikerekítésre való törekvés nélkül — inkább tündődésem, töpregésem vetném papírra.

Jó tíz éve már, hogy az *Igaz Szó* egyik számában új hangvételű riportokkal jelentkeztünk (köztük Beke is), s az elébük írt bevezető szociográfiának minősítette írásainkat. Nosza fölháborodott erre Molnár Gusztáv, Némethi Rudolf (s bizonyára mások is), ellenvéleményt fejtettek ki az *Utunkban*, majd a Gaál Gábor-körben is, ahol a meghívott szerzők közül egymagam mentem el, s vállaltam a vádlottak padján való ülést. Azóta is gondolkodom az ott kibontakozott vitán, s a *Bűvőpatakok* elolvasása után úgy látom, jól tette Beke, amikor válaszcikkében rámutatott: ő nem tekinti írásait szociográfiának, ő egyszerűen csak riportot ír. Igen, mert ha a harmincas évek népi íróinak nevezetes faluföltáró mozgalma, szociográfiának eszköztára és szemléletmódja máig is hat és tiszteletet ébreszt, kérdés, hogy mennyiben követhető út ma? Beke nem követte. Ehelyett — jó néhány riportkötet lépésőin fölfejlődve — kidolgozta a maga valóságvizsgáló szemléletmódját, eljárását.

Figyelek, elmélkedek, igyekszem ezt a sajátos bekei riportírást körültagogatni, megismerni. Gazdag és változatos, minden lehetőséget, módszert kiaknáz, igénybe vesz. Nem is annyira eszköztára felől érdemes szemlélni, mint inkább a valóság megközelítésmódja felől. A fél évszázaddal ezelőtt írt riportok többnyire leíró jellegűek: állapotokat festenek le, számok tükrében elemzik, tudományos módszerekkel boncolgatják a valóságot. Régóta kialakult, leülepedett, mi több, megcsontosodott, betegesen merev, ősi viszonyokat mutatnak be, új Dózsa-lázadással fenyegetnek, mondhatni üvöltve követelik a süket és vak felsőbbiségtől a kimozdulást, vál-

tozást. A fölszabadulás után, különösen az államosítást és a falu szocialista átalakításának kezdetét követő évtizedben a riportok java az újra, a zsenigére figyelt, a jobbulás rügyeit kereste s írta le (nem ritkán alapos főlnagyítással), hogy serkentse, erősítse a társadalmi kikeletet. Mi jellemző viszont manapság a riportra? Általánosítások helyett maradjunk csak Bekénél. Neki nem kenyerre a statisztika, számokhoz, összehasonlításokhoz ritkán folyamodik, régi leírásokból, monográfikából idéz csak néha adatokat, leírásra is ritkán vállalkozik, jobbára csupán tájakat rajzol meg, emberi arcokat fest le, de legfőképpen kérdez. Mindenekfölött való módszere a faggatás. A valóság vallatása.

Igaza van. Mi, akik harmincegy-néhány éve építjük az új világot, sok mindent megértünk. Láttuk és megtapasztaltuk temérdek forradalmi lépésnek, reformnak, törekvésnek, határozatnak a hasznát, előnyét. De a hátrányát is. Beke egyike a legszorgalmasabb országjáróknak, sokat látott, s jól tudja, korunk riportterének nem szabad sem ilyen, sem olyan feltételezéssel közelednie a valósághoz: nagyon kevés az, amit előre tudhat, csak egy dolgot tehet bölcsen és illő tisztelettel: kérdezhet.

Kérdezni viszont tudni kell. És Beke érti a módját. Az embernek nemegyszer elszorul a torka a föltett kérdések s a kapott válaszok olvastán. Nem lehet — még ha tudjuk is, hogy ez világjelenség — közömbösen olvasni azt, hogy a zselkyi asszony írtókai este hazamenni, egész utcájában már csak egymaga lakik, néma, kihált házak sora mered rá. De húsunkba vág az a kérdés is, hogy miért néptelenednek el a még népes falvak iskolái, vagy hogy ki műveli meg az eltávozottak helyett a kerteket, szántókat, szőlőöket. Hiszen a gép — egyelőre úgy látszik — nem képes minden téren pótolni az embert. Ne dramatizáljunk azonban fölöslegesen. A legtöbb egyén és család sokat nyer a városba húzódással — bizonyítja Beke. Isten háta mögötti sárfészekből megyeközpontba kerülnek, vályogviskóból központi fűtésű, fürdőszobás, parkettás blokklakásba; s nem egy olyan család, amelyből a férfi egyik városba ingázott, a gyermek másik helység diákköztáborában lakott, ott-hon pedig az asszonyra hárult a mezei munka, háztartás, most egyazon városban lakik, tanul és dolgozik. Nem volna azonban író Beke, ha az anyagi gyarapodás nem látna túl, s nem szomorodna el amiatt, hogy olyan emberek, akiknek 80-100 éves dalárdájuk, rezesbandájuk, színjátszó csoportjuk volt „otthon”, a faluban, új lakhelyükön a város művelődési életébe nem kapcsolódnak be, a munkahelyen kívül seholva sem járnak, nem élnek közösségi életet, ülnek a négy fal közt, s csak akkor jön össze a szomszédosság, de még a szélesebb rokonság is, ha temetésre mennek haza a falujukba.

Sorsriportok. Így nevezném a könyv egyes fejezeit, amelyek a szerző múltvallatása, mára vonatkozó megfigyelései, beszélgetései alapján kialakulnak. Egyének, családok, falvak, utcák, lakótelepek, városok, tájak sorsának riportjai; az útkeresés, a helymeglelés, a beilleszkedés írásai. Arról tudósítanak, hogy az iparosodás, a városiasodás olyan megkésztést táján, amilyen Beszterce-Naszód megye, az otthonukból kimozdult, a földtől megvált, a nagycsaládból kiszakadt emberek hogyan illeszkednek be új munkahelyükön, miként rendezkednek be új lakásukban, utcájukban. A nagy vajúdás, költözködés igaz és hű tükröi.

Mint magyar író, Beke Györgyöt nyilván elsősorban az érdekli, hogy a megbolydulásban miként mozdul, helyezkedik, alkalmazkodik a megye magyar lakossága. Főltöttebb bonyolult kérdés, s a szerző látja sok-sok ága-bogát. Köztük a buktatóit is. S átérzi nehézségeit. Ebben a szellemben látta velünk is, hogy a városba költözésnek, a téeszkek egyesítésének vagy az ipartelepítésnek mind, mind megvan a sajátos nemzetiségi vetülete, ami — Beke nem egy esetben híven jelzi — a magyarok vagy szászok számára bonyolultabbá teszi az átértegződést, az új viszonyok közé illeszkedést. A szerző erre különösen érzékeny, s kíváncsian figyeli, hogy a városba költözött családok gyermekei vállalják-e a többletgyaloglást, buszozást azért, hogy anyanyelvű iskolában tanulhassanak; hát az egykori magyar falusi táncosok, dalosok, színjátékosok megleglik-e a városi, gyári, kerületi művelődési otthonhoz vezető utat, s ott saját táncaikat járnak-e, a mi dalainkat éneklük-e, vásárolnak, olvasnak-e magyar nyelvű lapokat, könyveket? Vagy talán az alkalmazkodás, hasonulás, beilleszkedés némelyeknél nemzeti jegyeink, kultúránk, kultúránk föltartásáig vezet? Beke realista író, s mutat példát erre is, arra is... Ilyen alapon pedig könyve nemzetiségi sorsriport is, a nemzetiségi lét sajátos mai vagy éppen holnap, de mindenképp időszerű vetületeire, fordulataira kérdez rá, a megmaradás eshetőségeit latolgatja, a továbbfejlődés útjait igyekszik fölhajtani, s mint ilyen, nyitott kérdésekkel, elgondolkodtató, tanulságokban bővelkedő tudósítás.

Az igazsághoz tartozik az is, hogy a *Bűvópatakok* nem egységes könyv. Sem olvasmányosság dolgában, sem a vizsgálódás, elemzés mélységét illetően. Furcsa ellentmondás, hogy az az író, aki regényeiben a tömör, szaggatott, feszültséget te-

remtő. egyedített párbeszédnek mesterének bizonyult, riportjaiban nem ritkán bő lére eresztí mind a maga, mind alakjainak szavát, emiatt néhol vontatottá lesz a szövege. Olykor-olykor pedig elkapja az oktatói hév, s mindent kifejt, bebizonyít, megmagyaráz, mit sem bír az olvasó képzeletére, logikájára. Ezek a részek — mi tūrés-tagadás — kissé szájbarágóságok. Nem erőszakoltak, hanem erőszakosak. Mintha a szerző úgy látná, csak azt fogja föl az olvasó, amit ő megvilágít számára; ilyenkor a témát keményen megmarkolja, s nem engedi el, mígnem az utolsó csepp következtetést ki nem sajtolta belőle.

De közelítsük meg ezt a könyvet akárhonnán, olyan mű, amely előtt tisztelettel kell megállnunk. Okos, értékes, tanulságos munka önmagában is, de még inkább azzá magasul, ha elődeit és várható folytatását is tekintetbe vesszük. Erdély magyar valóságírodalma imponánsan nagy, különösen, ha a régi emlékezését, vallomását, útirajzait is beszámítjuk. De e századbeli valóságírodalmunk is méltán büszkélkedhet Gyarmathy Zsigáné, Aradi Viktor, Kós Károly, Vámszer Géza, Mikó Imre, Kuncz Aladár, Szentimrei Jenő, Turnowsky Sándor, Jordáky Lajos, Nagy István, Horváth István, Simon-Magda műveivel — hogy csak a jelesebbeket és elhunytakat említssem. Beke Györgyöt méltán lehet velük együtt említeni, sőt, azt sem túlzás állítani, hogy egyik-másik jelentős elődjét meghaladta.

Igen, itt az ideje kimondani, hogy amit Beke György valóságírodalomban eddig nyújtott, az páratlan, példa nélkül álló hazai magyar literatúránk mégoly gazdag tényirodalmában is. Talán csak a gyakran idézett mester, Orbán Balázs művéhez hasonlítható. Megszámolni is nehéz, hány riportot, történelmi tanulmányt, tényregényt, demográfiai munkát írt a székelyekről, a bukovinai, moldvai, gyimesi, barcasági csángókról, a Bukarestbe, Bráilába, Galacba, Ploiești-be került mai és hajdani magyarokról; megyebemutató kötetek közül pedig a Szilágyság és Fehér után ez a Beszterce-Naszódot feltáró könyv immár a harmadik, s készül a negyedik: Máramaros—Szatmár. Együttvéve több mint egy tucat. Kisebb könyvtárnak is beillik.

Vegyük számításba azt is, hogyan készülnek ezek a könyvek, mennyit kell járnia a szerzőnek az országot, hány falut, távoli tanyacsoportot, hegytetőt és blokknegyedet keres föl, kikkel és mennyit beszélget, mi mindent szükséges meghallgatnia, de mi időt tölt a könyvtárakban, mennyit búváról régi köteteket, anyakönyveket, hajdani jelentéseket, beszámolókat, kéziratokat, okmányokat; az adatok, jegyzetek, hangszalagok mi tömegét gyűjti be, mígnem írászathoz ülhet. A tényirodalomnak, a valóságföltárásnak ez az ára. Érdemes erre gondolnunk, ha számításba akarjuk venni, mekkora fába vágta Beke a fejszójét, milyen méretű vállalkozásba fogott.

Pályája kezdetén Beke írt mindenféléről. Mint újságíró, ma is ezt teszi. De már jó két évtizede munkásságának fővonulatoként egyre inkább a nemzetiségismeret kezdett kidomborodni. Annak minden vetületével. Múltba nyúlón a székelek Moldvába szakadását éppúgy tanulmányozta, mint Rákóczi kurucainak bukaresti megtelepedését, írt a fővárosi magyarság száz-kétszáz évvel ezelőtti, kezdeti szervezkedéséről, művelődési életéről vagy nagy monográfiáiról elődeinkről, Koós Ferencről, Petri Mórról, Kádár Józsefről. Minden, de minden írás az kutatja, elemzi, hogyan éltek elődeink, miként vertek gyökeret közel vagy távol, s milyen adottságok, lehetőségek állnak rendelkezésünkre ma, a szocialista átalakulás szakaszában, a Feketeügy vagy a Szamos partján, a Zsilvölgyében, a Tövisháton vagy az Érmelléken. Könyvei tehát élnitűdásunkról, élniakarásunkról, életlehetőségeinkről szóló művek, de egyúttal útbaigazító, öneszméltató, magunkra figyeltető jó kalauzok is. Nagy szolgálatot tesznek mindannyiunknak. Szolgálat? Jól tudom, hogy mennyire elkoptatták e szót. Mégis használom, mert ide illik: ez a páratlanul gazdag, magunk elé tárt tükör igazi népszolgálat, a legnagyobb, amit eddig a valóságírodalom nemzetiségünknek nyújtott.

Fontolgatom a szavakat. Páratlan, legnagyobb... Nem vettem-e el túlságosan a súlykot? Legjobb lelkiismeretem szerint úgy érzem, hogy nem. Gyengéit sem hallgatom el. A már említett bőbeszédűsége, szájbarágóson kívül említhetném az itt-ott mutatkozó fölületiséget, munaivitást vagy a konfliktusos helyzetek atyailag megnyugtató elkenését; mindennek ellenére vallom, hogy egy nagy munkabírású, fölültébb termékeny szerző életművét kell köszöntenünk, üdvözlölnünk újabb könyve kapcsán. És ezt már most meg kell tennünk, nem való — régi rossz szokásunk szerint — megvárni, míg a szerző lehunyja a szemét. Értékelní, fölmérni, elemezní, népszerűsíténí, a közvéleményben tudatosítaní kell már most, nem azért, hogy Beke-t dicsérjük vagy bosszantsuk, hanem avégett, hogy ezt a kincset hasznosítsuk, kiaknázzuk, megmaradásunk és fejlődésünk szolgálatába állítsuk.

Az író pedig ily módon is hozzásegítsük ahhoz, hogy hatalmas vállalkozását sikerrel vigye véghez.

Herédi Gusztáv

Könyv Tabéry Gézáról

A Dacia Könyvkiadó kismonográfiasorozatában jelent meg Tabéry Géza szerteágazó irodalmi munkásságának — szépirodalmi műveinek, irodalomszervezői működésének — első összefoglaló értékelése.

A könyv szerzője, Robotos Imre többször írt már Tabéryről, nem egy kötetét rendezte sajtó alá, látta el kísérő tanulmánnyal, eligazító jegyzetekkel. Robotos mostani könyve mintegy szintézise, továbbgondolása e több éves érdeklődésnek, a hagyatékot feltérképező kutatásnak.

Robotos Imre már könyvének címével (*Eszmék ütközésében*), alcímével (*Tabéry Géza pályáiv*)* jelezni kívánja szándékát: Tabéry életének, pályájának áttekintő értékelésével a romániai magyar irodalom vonulatában elfoglalt helyét, szerepvállalását kísérli meg kijelölni. A szerzőnek bevallott szándéka megkeresni személyes élmény és műalkotás nem mindig áttetsző, igen gyakran bonyolult viszonyát, kölcsönhatását s ezzel párhuzamosan azok érintkezési pontjait irodalmi közelmúltunk útjelző fordulataival, vízváltó törekvéseivel. Élet és mű szoros kapcsolatát többször is hangsúlyozza Robotos. Könyve első oldalán olvassuk: „Regényeiben, novelláiban, színműveiben sorra önmagáról vall, eszméiről, vívódásairól, látomásairól. [...] Művei megközelítően tükrözik a korabeli szellemi és történelmi közérzetet.”

A későbbiek folyamán ragaszkodik ehhez a személyes jelleghez, olyannyira, hogy már-már szinte minden jelentős Tabéry-hősben magát az alkotót látja. (Háborús regényét, az *Októberi embereket* például egyértelműen — és nem alaptalanul — önéletrajzi regényként értelmezi.)

Kétségtelen, Tabéry esetében nem önkényes ez a szempont. Az életműnek — műfajtól függetlenül — valóban egyik legszembetűnőbb ismérve az énközpon-túság, jobb szó híján azt is mondhatnánk: ez a lírai önszemlélet. S bár ebből nem feltétlenül következik, mégis azt kell mondanunk: ezzel a szubjektivitással függ össze a Tabéry-regényhősök felfokozott érzelmi beállítottsága, cselekedeteik igen erős lélektani motivációja. Sőt, bizonyos mértékig ebből ered az író nyelvezetének, stílusának lírai túlfűtöttsége is.

Indokolt tehát ez a belülről láttatás. Csakugyan igen sokféle lehetőséget nyújt élmény és mű összefonódásának megra-

adására. Robotos — az életrajzi vonatkozások ismeretében, a Tabéry-hagyaték birtokában — nagy súlyt helyez az életrajzi körülményekre, a szubjektív tényezőkre. Sok érdekes adatot szolgáltat Tabéryről, az emberről, író és környezete kapcsolatáról.

Elismerve vizsgálódási módszerének kétségbevonhatatlan előnyeit, mégis úgy tűnik: Robotos helyenként igen erőlteti, egyoldalúan érvényesíti ezt a módszert. A művek bemutatásakor jobban érzékelte volna az egyes alkotások élményháttéré és művészi hitele közötti eltéréseket. Mert bármennyire is önkifejező íróról van szó, személyes tapasztalat és művészi megvalósulás különbségeitől nem tekinthetünk el ez alkalommal sem.

Előfordul az is, hogy egyenlőségjel tesz az írói tudat és a művek világa közé. Ilyenkor az alkotások objektív világának hézagait az író szubjektív vilá-másaival kísérli meg helyettesíteni. Ime egyik, a szubjektivitást eltúlzó, a pusztá ötlet szintjén megmaradó kijelentése: „Ha megszületik ez a mű [az Ady életéről tervezett regény — K. D.], úgy érzem, ő, Tabéry Géza lett volna a hőse.” Erre csupán azt mondhatjuk: lehet, de nem biztos. Még akkor sem, ha Ady egyénisége annyira sorsformáló volt (mert csakugyan az volt) Tabéry életében; bármennyire beleélté, beleképzelte is magát költői-emberi példaképének sorsába.

A kismonográfia vissza-visszatérő gondolata: Ady költészetének kivételes ösztönző hatása Tabéry-iroói egyéniségének kialakulására, illetve az annyiféleképp értelmezett Ady-örökség ápolásában vállalt ügybuzgalma. Sok mindenről tudósít Robotos, felfigyel az Adyhoz való viszonyulás módosulására is, a többi között arra, miként jut el Tabéry ebben az Ady-vonzalomban az érzelmi momentumoktól a szemléleti azonosulásig.

De ha már ilyen nagy teret szentel ennek a viszonyoknak, kár, hogy nem terem kapcsolatot a két háború közötti irodalmunk oly élénk s „az eszmék ütközéséről” tanúskodó Ady-vitáival. Ezért aztán nem tudjuk, kikre, mire vonatkoznak az ilyenyszerű megállapítások: „Azt szeret-tük volna érzékeltetni, hogy ő már eljuttat Ady lázadásáig, de *környező világának nagy része még meg sem hallotta a költő intelmeit.*” (Az én kiemelésem. — K. D.)

Egyébként Ady, azaz Csinszka vonatkozásában a legpolemikusabb a könyv

* Robotos Imre: *Eszmék ütközésében*. Tabéry Géza pályáiv. Dacia Könyvkiadó. Kvár-N., 1979.

szerzője, hadakozva ez alkalommal is — Robotos kellőképpen nem mérlegetelő szavait idézve — „az idillt és eszményítést áhítót irodalomtörténészekkel“.

Nem itt a helye, hogy az Ady—Csinszka-viszonyról kialakult vitát folytassuk. Nem ide tartozik, és a könyvből is elmaradhattak volna azok a Tabéry-valloások, amelyek az Ady—Csinszka-kapcsolatban ma már érvényüket veszítették. Tabéry 1919-es tanulmányának (*Ady két asszonya*) azon sorai például, amelyek szerint Csinszka „úgyszólván semmi hatással sincs [Ady] érzésvilágára“, s a Csinszka-hoz írott Ady-versek pedig „a közepes melegségnek is teljes híjával vannak“.

Noha Robotos elismeri, hogy írója meghaladta e korai nézetét, mégis úgy tűnik. Tabéry egykori Csinszka-képének szó szerinti reprodukálásával hangsúlyt kíván adni további érveinek. Annál is inkább úgy érezzük, mivel nem vizsgálja eléggé árnyaltan élettrajzi élmények és mű kapcsolatát, azok különbségeit. Márpedig a Csinszka-versek megítélésében ez elengedhetetlenül szükséges. Így aztán egy, a Csinszka-élményt másként, az övétől különböző módon értelmező cikket — egyoldalúan — saját érvei alátámasztására idéz meg. (Béla György szóban forgó bírálata egyébként az *Irodalomtörténetnek* nem az 1975-ös, hanem az 1976-os évfolyamában jelent meg.)

Közismert, hogy a történelmi regény Európa-szerte elterjedt műfaj a két világháború között. A romániai magyar irodalomban különösen az első évtizedben szaporodnak el a múltat különféle képpen élesztő regények, elbeszélések. A tematikai tájékozódáson túlmenően a saját hagyományok őrzésére vállalkozó ko-

rai transzilvanizmus lehetőségei is egyúttal ezek a művek. Hogy csak címszerűen utaljunk néhányra: Sipos Domokos elbeszélést (*Vajúdo idők küszöbén*), Kós Károly „históriát“, majd drámát ír az 1437-es parasztfelkelésről, a *Varjú-nemzetségben* pedig a jelennek szóló tanulság szándékával idézi meg a XVII. századi Kalotaszeg népi világát. Kinnal vajúdo időket éleszt Kacsó Sándor is elbeszéléseiben (*Akik a sötétben látni akarnak*, *Dózsa útján*, *Lassan mégis megvirrad*), és ebben az évtizedben, a húszas évek második felében jelennek meg Mak-kai Sándor (*Ördögsekér*), Gulácsy Irén (*Fekete völgyek*), Gyallay Domokos (*Vaskenyéren*) oly sok vitát kiváltó történelmi regényei is.

Ekkor fordul Tabéry is a múlt felé.

Robotos könyve a két Bolyai tragikus sorsáról írott *Szarvasbikának*, a Dózsa-féle parasztforradalmat megidéző *Vértony*-ról, illetve a múlt század sorsformáló évtizedeiben (reformkor, szabadságharc, Bach-korszak) játszódó *A Frimont-palotának* szentel több teret. S bár nem helyezi el őket a történelmi regények vonulatában, és nem foglalja közre a történelmi regény hazai változataival, típusaival sem, általában sikerült érzékeltetnie e művek akkor csakugyan időszerű lehetőségét nyújtott volna a Tabéry-regények művészi fogyatékoságainak megmutatására, történelmi hűségük árnyaltabb mérlegelésére. Egyébként maga a tanulmány írója sem tagadja az „esztétikai-elvi fenntartások“ (az ő szavai) lehetőségét.

Robotos Imre így is teljesebbé tette eddigi Tabéry-portréját.

Kozma Dezső

Bodor-lapok — versben és prózában

I. Ifjúságának vállalt eszményei és megvalósított gyakorlata ma is, két-három évtized múltán, foglalkoztatja a költő Bodor Pált; lezártnak tekinteni nem tudja — vagy nem is akarja — amaz időszerű tartalma által meghatározott különböző magatartásmodellek és cselekvési lehetőségek számbavételét és megidézését: „valahol mindig körülöttem / zümmögnek ezek a halott / fiatal carmagnole-dalok.“ (*Fölbredni a szerelemből*) Fiatalsága (szerencsés módon?) egybeesett egy új társadalmi formáció kezdeti éveivel, s az új rendnek elsősorban emez ifjú nemzedék teljes odaadására,

törhetetlen és egyértelmű támogatására, aktiválására volt szüksége. Úgymond történelmet csinált ez a fiatal generáció. A megszállottak hitével. S a történelem hidégében is! Az pedig már a mai költő önkorekciója, hogy: „azt hittük, a jóhiszemű tettek / egyúttal jó cselekedetek.“ Önkritika is tehát ez — saját maga és nemzedéke egykori praxisáról ítélt szigorúan Bodor Pál. Utolsó mondatával a költő egyértelműen jelenti ki, hogy ez a nemzedék őszintén, tiszta hittel, teljes lényével — élete kockára tételével is! — vállalta az új társadalom fölépítőjének küldetését:

*De mi nem a történelmi zsebpénzünket
akartuk*

*gyarapítani,
és sorba álltunk a halálért.*

Egy egész nemzedék küldetéstudatának („millió feladatot rótt ránk / a történelem —“) freskószerű, néhol látomásba áttűnő megrajzolását valósítja meg a vers — az emlékező lírai alany tudatán átszűrve.

Másutt arról beszél a költő, ugyancsak önkorrékiót végezve, hogy a történelem, melynek aktív formálója volt az ő nemzedéke is, nem halad oly eszményi módon és egyértelműen pozitív irányba, ahogyan ők akkor fenntartás nélkül hittek és hirdették: „Az hittem, csak éppen fel kell világosítani a valóságot, [...] s a világon semmi egyebet nem szűkhet meg vajúadásában, / csak a szabadságot, [...] S a járványokról / és gyermekbetegségekről / megfeledkeztem.“ (Utópiák)

2. A leírt szó világot formáló hatalmába, az újságírásba vetett hite ugyancsak régről-hozott; hogy egyik versét parafrázáljuk, azt hitte, hogy pólya lehet minden sebre a nyomtatott betű. Eme gondolat folytatásaként magát a költői szöveget idézzük:

*Holott: szétporlad minden szónk
s akármilyen szépet merünk,
a legmúlóbb szó épp: nevünk.*

(Újságcikk)

Létezik azonban az anyanyelv, hirdeti a költő, mint a világban való létezésünknek és tájékozódásunknak nélkülözhetetlen valósága, illetve közege-eszköze:

Anyanyelvünk: világ-atlasz. (Uo.)

3. A „legyilkolt Emberiség“ sötét víziójával győtrődve végez lelkiismeretvizsgálatot, és veti föl a felelősség gondolatát mindazért, ami megtörténhetett az ember és a humánium ellen a történelem folyamán (*Halálra táncoltatva*). Megrendülten veszi számba a legkülönbözőbb módosításait az ember ellen szándékosan és következetesen elkövetett hihetetlen és aljas merényleteknek, a humánium közvetlen és látványos lábbal tiprásának. S a megoldás? A tények pontos nevén nevezése. A költő következetessége és őszintesége abban, hogy a végletekig hajszoja a tényeket, Szilágyi Domokos hasonló tematikájú verseire emlékeztet (vö. *Halál árnyéka, Kényszerleszállás*).

E sötét vízióval más versek eszmeisége polemizál. Például egy természetből vett példázatra épített versé: „A fák / nem döntik ki / egymást. / S ha baj van, / recsegő viharban / egyszerre hajolnak a szélben, / mint balerinek / tragikus tornaünnepélyen.“ (*Birkózók*) A fák emberi arcát és lelkét láttatja (*A fák arca*); s a

mégis erkölcsét hirdeti ugyancsak egy természetből vett példázattal: minden kín ellenére, minden otthont elsöprő történelmi szélfúvásban, ugyanazon a helyen kezdeni újra a „fészekrakást“ (*Minden kín*).

4. Az érvelő, vitatkozó hangnem dominál nagylegzetű költői kompozíciójában, a *Halottak lázadásában*; és a polémia hevében fogja át a vers egyre nagyobb történelmi korok tapasztalatát és az ezekből lesűrhető filozofikus mélységű gondolatokat. A költői én valamely belső hangja vitatkozik magával a beszélő első személlyel, és veti föl a kissé váratlan alapgondolatot:

*vajon tudod-e, mire szavaznának,
ha [...]]*

*megkapnák a szavazati jogot —
elvégre több közülük van
ahhoz, ami van,
mint némely élőnek;*

Íme, a vers eszmeiségének közvetett irányultsága a jelenre — és a történelemre. Mert súlyos történelmi igazságokat vet föl, és a jelen társadalomformáló gyakorlatát világítja meg egy viszonylag szokatlan nézőpontból — a halottak szemszögéből. Izgalmas, véglegesen meg nem válaszolt kérdéseket tár elénk így a költő — adekvát művészi formában.

Profán, merőben szokatlan halottidézés ez. (Költészetünkben megtaláljuk előzményeit. Ady például a „halottakként ébredők“-et hű csapatként idézi; szövetségeseiként az élet világméretű pusztulása ellenében. Persze, Adynak *A halottak élen* című költeményére nem azért utalok, mintha párhuzam volna a vershelyzetek között; a halottidézés célirányossága is különbözik a két versben; és végül: az Ady-motívum nem is értelmezhető helyesen, ha a szimbólumrendszer egészéből ragadjuk ki, anélkül hogy a rendszer egészének működésére utalnánk.) A halottak birodalmát tágitja ki és állítja szembe az élőkével. „ők vannak többségben!“ — figyelmeztet a költő már a bekövetkező szerkezeti egységben (1—12. sor), hogy majd később ama belső hang is féltően megszólaljon:

*— Jobb, ha nem foglalkozol
annyit a halottakkal,
halatlan vesztélyt rejt
a fölényük;*

E figyelmeztetés ellenére vállalja a költő a históriával való nyílt, leplezetlen szembenézést — a halottak szempontjából. Mert vállalnia kell, legalább a költőnek, az ítékezés következetességét és püratanságát; s nem csupán azért, mert tudja, hogy a halottak „kényelmetlen sereg“, és „nincs mitől félniük“.

A tiszta lelkiismeret okából is. Hiszen önkritikai érzéke rendkívül fejlett, s ezt megbénítani, elhallgattatni nem tudja, és nem is szabad.

Profán halott-/szellemidező a *Szeretnék hinni a szellemekben*, és ugyanilyen hangvételű *Az öregúr barkácsol* című vers is. A történelmi igazság eszméje áll ez utóbbi középpontjában:

Legszébb s legemberibb művünk
az igazság;
tökéletes, csak nem működik mindig,
egy keresztbe tett
szalmaszál elég — s a találmány
fordítva működik;
de mégis legszébb, legemberibb
művünk,
tán épp azért, mert nem tökéletes.

És hangsúlyozza ez a vizionárius, profán elemekből fölépült vers a történelem menetéből kielemezhető tanulságok nyomasztó voltát.

5. A Bretter György emlékének adózó torokszorító siratója (ehhez mérhető olvashatunk Szöcs Gézánál és Balla Zsófiánál) szintén a történelem és elsősorban századunk sodrába került egyén — gondolkodó, filozófus — helyzetét, tapasztalatait idézi meg:

hittem, a sok rugalmas és különféle alakú
látóhatár
rugalmasan elfér egymás mellett;
mint összezsúfolt
léggömbök, helyet szorítanak
egymásnak, mert én nem
szeretem a kannibál léggömböket,
inkább préselődünk
volna összebb, mint ingázók a vonaton,
inkább álltam
volna csak fél lábom a történelemben —
(Egy barátom halálára)

Mindezek ellenére a végkövetkeztetés nem lehet más, mint amit a vers üzen: *maga voltam a várakozás, barátaim. Várakozatok tovább.*

És magának a versnek is ezt a — végső soron — pozitív funkciót szánja Bodor Pál:

új egeket fölének tereelni. (Hétfő)

S mivel jelentős művészi érték teremtetje Bodor, biznunk kell a vers és költészetje hatalmában.

6. A kötet* terjedelmét tekintve több mint kétharmadát teszi ki az *Apám könyve* című regény. *Hagyakozásnak* nevezi az író, s ez a zárójeles alcím is szervesen a regényhez tartozik. Előrevetíti a mű alaphelyzetét: a 76 éves Fábíán József változatos és gazdag életét mintegy összegezi a kórházi ágyon, utolsó hetei-

ben-napjaiban fia, Barnabás számára. Ahogy az egyetlen központi szereplővel, az apával mondatja az író: „egy huszadik századi öreg kispolgár történetei“ (216.) ezek a magnószalagra (!) rögzített monológok.

A halál is hozzátartozik az élet teljességéhez. Az emberi létezésünkről alkotott képnek szerves része a haláltudat is; és e kettő viszonya, mint tudjuk, különböző korszakokban változik — az előbbitől meghatározottan. Bodor Pál szereplőjének vallomása határhelyzetben hangzik el, a határon még innen mondja el az élő-eszmélő ember. A fájdalom szemszögéből néz vissza életére, és tekint előre, a halálon túlra Fábíán József. Hiszen: „a fájdalom különböztet meg igazán a szervelettől, a fájdalom tanított meg gondolkodni, mert védekezni késztetett.“ (77.)

Es itt, a kórtermi magányban az elmélkedés adekvát kerete a monológ. Mert „vén korára az ember jobban szereti a monológot, annyit mondott nekem elment évtizedeken át a világ, annyit felelt, hogy amennyi replikára szükségem van, annyit fölhoz a mélyből az emlékezetem.“ (80.)

De a fia családi-érzelmi életében beállt válságnak — mert ez a másik külső történevfonal, amely párhuzamos a haldokló apa megjelenítésével — van-e ahhoz köze, hogy az apa utolsó napjaiban magára marad; és a „hagyakozás“ egyetlen hű meghallgatója egy — gép? A magnó pontos, megmásíthatatlan és hideg rögzítője egy hosszú élet tanulságainak. A beszéd most is, ebben a határhelyzetben — hogy az írót parafrázáljuk — a mindenséggel való anyagszere lebonnyolítása. „Hiszen az ember azért beszél, hogy magát megmutassa, szavaival megkapaszkodjon a világban.“ (80.)

7. Emlékező-elmélkedő próza tehát az *Apám könyve*. Visszapörgeti Fábíán József élete néhány döntő fontosságú mozzanatát (első világháborús „szereplés“ a Monarchia zászlói alatt, családalapítás, az élheteretlen kispolgár sikertelen kiugrási kísérletei, illegális, az új társadalmi rend támogatása-építése); elmélkedik (anya)nyelvről, életről, halálról.

„Lehet, hogy az indiai szent ember, a jögi meglieli az élet értelmét a nyugalmas szemlélődésben is; mi, szerencsétlen, törekvő, nyughatatlan, türelmetlen és mindig újító európaiak, mi elpusztulunk, ha a pusztító, elviselhetetlen csaták alól fölmentenek; hozzászoktunk adrenalin-rendszerünk zaklatott igénybevételéhez, vércukor-szintünk gyilkos változásaihoz, szívünket a harc előtti félelem paskolta dobogásra; most, íme, megnyugodhatnék, de minek, ha a pihenés már nem erőt gyűjtés újabb csatához?“ (100.)

És szembenéz újlag a század nagy

* Bodor Pál: *Apám könyve*. Tülvilági röplapok versben és prózában. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1980.

megpróbáltatásaival. Mert élete nem egy pontján szembetalálta magát az emberellenes, kegyetlen valósággal: „Ebben a században, Európa szívében is, nem élhetett ember, bármilyen kisember is, hogy ne nézzen szembe a megkínzás lehetőségével, ne gondolkozzék rajta, ne képzelje bele magát a modern hüvelyk-szorítóba és spanyolcsizmába, ne álmódja lidércek közé magát, ne üldözzék álmában véres és forró vasak, ne lássa gyerekeit hóhérok kezében; ebben a században csak az ostobák nem meditáltak a tortúráról — hosszan és veritéktől lucskosan; az élet alapkérdései közé emelkedett, filozófiai tőszomszédja a halál vagy a boldogság vagy az öröklét problémáiköreiből.” (217.)

Eljut a vallomás bizonyos pontján Fábián József az úgynevezett végső, filozófiai kérdések fölvetéséig: „Az emberiség sorsa végső soron a gonosz vagy a gonoszság elleni harcban vonaglik.” (234.) Mert csak így lehet megőrizni az emberiség „véres, gyönyörű dialektikáját” (235.). Végső állásfoglalása, mely egyben az íróé is, a következő: „a Rossz elleni állandó lázadás szükségességének” (235.) hirdetése. Úgy tűnik, a szándék e nemes eszmék megfogalmazása volt, és nem egy életút — huszadik századi emberi sors — teljességre törő epikus megformálása.

Eltávolodunk-e vajon tárgyunktól, hüt-

lenek leszünk-e az *Apám könyve* sajátos megépítettségéhez, struktúrájához és lényegéhez, ha — végül — egy külső szempont fölvetéséhez is folyamodunk? Műfaji megfontolásból. Az *Apám könyve* epikai mű. Számon kérhetjük tehát rajta az epika alapkövetelményeit. Talán még akkor is, ha a próza „műfajtalankodása” — századunkban legalábbis — elfogadott és vitathatatlan ténynek tekinthető.

E regénynek általunk felvázolt nemes eszmeiségét és szilárd állásfoglalását a humánus mellett ugyanis nem a műfajra elsődlegesen jellemző események-történetek, a szereplők cselekedetei és lélekrajza által ábrázolja Bodor Pál. Elmarad a regény tárgya körül örvénylő úgynevezett szociális sokrétűség is — ami a *Kék folt* című regényének erénye.

Bevallom tehát, hogy az epika (anya)nyelvén és sajátos eszközeivel szerettem volna megformálni látni azokat a külső és belső „csatákat”, amelyeket megvívott az apa; azokat a külső és lelki történeteket, amelyeket Fábián Józsefnek is végig kellett élnie századunkban. Hiszen gazdag élet az övé: „... macskakövek és tankcsapdák, lövészárkok és dúloutak meg úttalan utak halmozódnak föl összegubancolódottan mögöttem...” (86.) — vallja az apa.

Borcsa János

Forum Kiskönyvtár

Egységes szándék jegyében állt össze a Forum Kiadó új sorozatának első két kiadványa.* Egyes humántudományok kizárólagos jövő felé irányultsága helyett a jelen tudatformálását tartja elsőrendű feladatának. Nem a megőrkítés, hanem a tudatosítás, állásfoglalásra, cselekvésre való készítés szándéka vezette a szerzőket. Ha nem is úttörő, de új ennek a szándéknak ilyen határozott érvényesülése mindkét területen: a néprajzban és a nyelvtudományban. E két első kötet ugyanis ezekről a területekről jelent meg.

Pénovátz Antal *Vajdasági magyar néprajzi kalauza* a jugoszláviai magyar nyelvű közösség néprajzának általános monográfiája kíván lenni. Vázlatos történelme, életkörülményei ismertetése után „arra is megpróbál rávilágítani, hogy a magukkal hozott és itt kiegészült, át-

formálódott hagyományokból, szokás- és hiedelemvilágból mi az, amivel még (legalább az emlékezés szintjén) ma is találkozhatunk. Rá szeretne mutatni, hogy mi az, ami általánosan érvényes, ami a vajdasági magyaroknál itt is, ott is megtalálható, vagy megtalálható volt.” A tartalomjegyzék ezért a klasszikus szakirodalom főbb fejezeteit tartalmazza (építkezés, földművelő gazdálkodás, öltözködés, állattartás, halászat, teherhordás, szállítás, szájhagyomány, népszokások, hiedelmek, táncok, szakirodalom). A könyv érdeme a népi értékorientáció szakszerű bemutatása. Különösen szükség szerű ez ma, két szempontból is. Egyrészt megszünteti a visszaélés lehetőségét (torzítás, kisajátítás), másrészt pedig a közösségi tudatot, az identitástudatot erősíti. Ennek életbevágó fontosságáról írja a jugoszláviai *Hídban* megjelent tanulmányában Hoppál Mihály: „A helyes önértékeléstől és gyökereitől elszakított egyén gyenge láncszem a közösséget összekovácsló csoportkohézióban... Ha a

* Pénovátz Antal: *Vajdasági magyar néprajzi kalauz*. Újvidék, 1979.; Matijevics Lajos: *Az utca nyelve*. Újvidék, 1979.

falból kiütnek egy téglát, akkor előbb csak néhány, körülötte levő téglázal meg, majd az idők folyamán könnyen kihullik, a lyuk egyre nagyobb lesz, míg nem egyszer a fal összedől."

Matijevics Lajos könyve, *Az utca nyelve* is sikeresen valószínűsíti meg az eredeti szándékot. „E rövid, kicsiny gyűjtemény a jugoszláviai magyarság utcanyelvét hivatalosan bemutatni." A jelenség is, a megvalósítás is több oldalról megragadható. A szerző a nyelvben érvényesülő változást a szóképzés módosulásában próbálja tetten érni konkrét nyelvi tények felől indulva. A köznyelv szavainak utcanyelvi szinonimáit, jelentésmezőjét tárja fel. Néha sikerül megragadni a változásban érvényesülő objektív(álódó) törvényszerűségeket: jelentésátvitel (*széna, szalma, taraj, toll, sörény, söprű* 'hajj'), metonímia (*kanyar* 'bél'; *pumpa* 'szív'), torzítás (*balga* 'Volga'), képzés (*trágyász* 'mezőgazdasági mérnök'; *dögész* 'állatorvos'), összetétel (*macskafröccs* 'tej'; *zajláda* 'rádió'), töltelékszavak (*mizé, bigyó, nyavalya*) stb. Itt lényegében nyelvi elemek szokatlan alkalmazásáról van szó. A szerző írók-költők figyelmébe ajánlja a „szótárát", de ugyanilyen mértékben használhatja az igényes beszélő is. Hisz időnként rejtett törvényszerűségei miatt a nyelvjárásnál is nehezebben megfejthető az utcanyelvi beszéd. A szójegyzékek után, ötletesen, „szöveggyűjteményt" találunk, a szavak kontextusbeli előfordulását. Ilyen szövegeket, mint a következő: „Te rohadék! Még arra se vagy képes, hogy a gugyorgót lemosd! Dzsónyáni, azt igen! Egész nap meg egész éjszaka! Célá nóty. Serif lehetné a dzsónyálók táborába. Pih! Kotródj, még szépen vagy, mert abba a literes pofádba lépek!" Természetesen sajátos életmód alakította ki és alakítja a peremnyelvet. Oka lehet az igénytelenség, közöny, anyanyelvi műveltség hiánya, de ugyanígy a nyelvvel való játék. Szakembereink,

íróink ezért ingadoznak a jelenség elfogadásában vagy visszautasításában. Egyrészt alkotó viszonyulás, hangulatos, egyéni kifejezőmód jellemzi e csoportnyelvet. De nagyobb veszély, ha az egyén nyelvhasználatában nemcsak szinonimakészletként él az argó. Ilyenkor megakadályozhatja az egyénnek a nyelv- és etnikai közösségbe való teljes beilleszkedését. Ennek a jelenségnek a megítélésére is vonatkozik Péchy Blanka (*Beszélni nehéz!* Bp., 1974) sürgető felhívása: „Szó-lásjogot kapott társadalmunk valamennyi rétege. Joga gyakorlásához bőségesnél bőségesebb módot is: gyűlések, ankétok, ünnepek, kongresszusok és miegyebek beszédre csábító és kényszerítő alkalmait. Mindezeket kívül, bárki, bárhol, bármikor szemben találhatja magát a Rádió vagy a Televízió riporterének mikrofonjával... Égetően időszerű tehát az általános beszédkultúra megteremtése." A tolvajnyelvi szavak nemcsak hogy megóvják az üzenetet az illetéktelen fülektől, de nehezítik a szűk körön kívüli kommunikációs képességet, kapcsolási zavarokat is előidézhetnek. A gondolatmenetnek ezen a pontján szót közbe Matijevics Lajos: „Tetten értünk sok szóalkotást, bemutatunk több szókinégyarapítási módot, és megfejthettük egy-két valódi utcanyelvi kifejezés jelentését." „Pusztán tényeket közlünk, nyelvi igazságokat, melyek elválaszthatatlanok a társadalomtól, az embertől és a kommunikációtól, s amelyek velünk együtt születnek, cseperednek, izmosodnak, kövesednek vagy pusztulnak el észrevétlenül vagy közakaratra."

Ötletes, hasznos kiadványsorozatnak ígérkezik a *Forum Kiskönyvtár*-sorozat. Arra a szükségszerűségre érzett rá, amit Bessenyei ezeltől kétszáz évvel fogalmazott meg a következőképpen: „minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem."

Keszeg Vilmos

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

VASAS SAMU: ERDŐ- ÉS KÖRNYEZETVÉDELEM

Természeti környezetünk már-már aggasztó károsodása (víz- és levegőszennyeződés, termőföldek eróziója, növény- és állatfajok kipusztulása) az egész emberiség problémájává vált. Nemzetközi szervezetek, bizottságok foglalkoznak a kérdéssel, neves tudósok követelik a természet erőteljesebb védelmét. A hazai közfigyelem is egyre nagyobb érdeklődéssel fordul az ökológia tudománya felé. A szakemberek vizsgálódásának célja: előrejelezni azokat a civilizációs hatásokat, amelyek

viSSzafo rdíthatatlanul megváltoztatják a természetnek a fejlődés menetében kialakult anyagforgalmát, és ezzel az ember környezetét veszélyeztetik. A legyőzött, birtokba vett természet hatékony védelemre szorul, és már nem elégségesek a helyi, szórványos intézkedések; átfogó, tudományos megalapozottságú programokra van szükség. Vasas Samu könyvének célja az, hogy „a szakszempontokat túllépve az erdőnek mint ökológiai rendszernek vagy ökoszisztémának környezeti szempontból való értékelését s az emberre irányuló közvetlen vagy közvetett hatásának tömör kifejtését” adja. Parancsoló követelmény: túllépni azon a nézeten, miszerint az erdő csupán egy a kiapadhatatlannak látszó nyersanyagforrások közül. A könyv első részében az erdőt mint bonyolult ökológiai rendszert tárgyalja a szerző, a második fejezet „nyújtja az útjat, a szokatlant, az eddig kevésbé ismert tényeket, az új kutatások hasznosítható eredményeit”. Az emberiség további boldogulásának és fennmaradásának egyik kulcskérdése — állítja a szerző hazai és külföldi kutatási eredményekre is támaszkodva —, hogy fenn tudja-e tartani az ökológiai egyensúlyt. „Modern, tovább iparosodó világunkban a korszerű technika előnyeit élvező embernek ma már nemcsak homo technicusnak, hanem egyre inkább homo oecologicusnak is kell lennie.” (*Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadó, Buk., 1981.*)

K. M.

ALBERT EINSTEIN EMLÉKÉRE

„Kétségtelen, hogy nem akad XX. századi tudós, akinek a forradalmi megállapításait konokabban hibás megfogalmazásban, lehangolóbb gépiességgel ismételné a társadalom (»a mozgó óra lassabban jár«, »az anyag átalakulhat energiává«, »minden relatív« stb.)” — írja Károlyházy Frigyes fizikus, a kötet egyik szerzője. Ezeket a hibás elképzeléseket eloszlatandó, maga Einstein is több népszerűsítő könyvet írt vagy íratott közeli munkatársaival. S részben ugyanezt a célt szolgálja ez a válogatás is, melynek alcíme: *Gondolatok az emberről, tudományos munkásságáról és annak világnézeti hatásáról.*

1. Az emberről. Kunfalvi Rezső röviden összefoglalja Einstein életútját, Pető Gábor Pál az 1939-ben Roosevelthez írt Einstein-levél keletkezésének körülményeit próbálja tisztázni. Ide tartozik Max Born 1965-ös, Einsteinnel való levelezése alapján összeállított emlékezése is.

2. Tudományos munkásságáról nehéz közérthetően írni, a szerzők (Patkós András, Abonyi Iván) mégis világosan foglalják össze ennek lényegét. Lukács Béla az általános relativitáselmélet új irányairól ír, többek közt Láncoz Kornél elméletéről, mely a kvantumgravitációt és az egyesített tereleméletet foglalja egységbe.

3. Világnézeti hatásáról szólnak Perjés Zoltán, Károlyházy Frigyes és Horváth József írásai.

Mindhárom témát érinti Marx Györgynek a *Népszabadságban* is megjelent cikke, *Einstein varázsa* címmel, talán ebből lehet a leginkább önálló idézetet kiragadni.

„A tudós igazi arcát nem fényképek, évszámok, adomák mutatják meg, hanem alkotásai. Einstein életrajzának három nagy eseménye: fénykvantum (1905), relativitáselmélet (1905), gravitációelmélet (1916). De a nagy alkotások fényében az apróbb mozzanatok is érdekessé válnak. Emberi közelségbe hozzák, követhető példává formázzák a hős alakját. [...] Amikor Einsteint megkérdezték: mit tart a legjelentősebb alkotásának, nem a fénykvantumok felfedezését, nem a relativitás elvét nevezte meg, hanem a gravitáció geometriai elméletét. A XX. század elején a »levegőben volt« a relativitás elve. Lange, Mach, Poincaré, Lorentz közel jártak, hogy kifejtsek nagy horderejű következményeit, Einstein talán csak elfogulatlanságban tett túl rajtuk. Ha ő nem meri, egy évtizeden belül más fedezte volna fel. Nem így a gravitációelméletet. Az elmélyült kutatásnak eme legragyogóbb gyöngyszeme Einstein nélkül talán mindmáig ismeretlen maradt volna. [...] Nagy felfedezéseinek kiindulópontja mindig egyszerű, de igen általános tapasztalat volt.”

Az összeállítást íj. Gazda Istvánnak a magyar nyelvű Einstein-irodalomról szóló válogatott könyvszerkesztése zárja.

Születésének 100. évfordulójára Washingtonban hét méter magas Einstein-szobrot emeltek. A centenáriumra jelent meg ez a szerényebb méretű, de hasznos könyv is. (*Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Bp., 1979—1980.*)

L. S. J.

SZALAY KÁROLY: BÁLANYÁK A PROFÉTAKEPZŐ FŐISKOLÁN

Karinthy Frigyesről Karinthy Ferencig terjed Szalay Károly irodalomtörténeti műveinek címlistája, e két könyv közé azonban belefér *A magyar szatira száz éve*, a *Nevető Parnasszus* c. paródiagyűjtemény (a XX. századi magyar irodalom — paródiákban), a *Szatira és humor* c. esszé, több tanulmány a filmkomikumról — két évtized kitarató és következetes munkájának az eredménye. Szalay Károly kutatása szakterületétől választotta a humor irodalmát, ezt azonban tágan értelmezi, s elemzéseivel nemegyszer meglepetést szerez, új oldalról világít meg korábban jól ismertnek vélt életműveket is. Szemléletének egyik nagy pozitívuma, hogy nem fogadja el az irodalomtörténetírásban, kritikában és publicisztikában oly gyakran tapasztalható, különféle indulatokból és „rációból” táplálkozó megosztásokat, a magyar irodalmat egységében szemléli, az értékre figyel. Ezt az irodalomszemléletet igazolja új könyve is, amelyben Karinthy Frigyesről, Tersánszkyról, Bálint Györgyről, Tamási Áronról, Kodolányiról, Remenyik Zsigmondról, Szentkuthy Miklósról, Kolozsvári Grandpierre Emilről, Illyés Gyuláról, Mocsár Gáborról, Moldova Györgyről, Csurka Istvánról és a „humoralista” előadóművész-szerzőről, Sándor Györgyről olvashatunk összefoglaló tanulmányokat, elemzéseket, kritikákat. (A kötetet egy interjúrészlet vezeti be, abból az írásból, melyet Beke György közölt *A Hétben*, humor és szatira lényegéről, jellegéről faggatva Szalay Károlyt.)

Szalay humorértelmezését jól jellemzi a Tamási Áronról írt, értő elemzésnek egy részlete, amely *nevetés és néplelektan* összefüggését világítja meg:

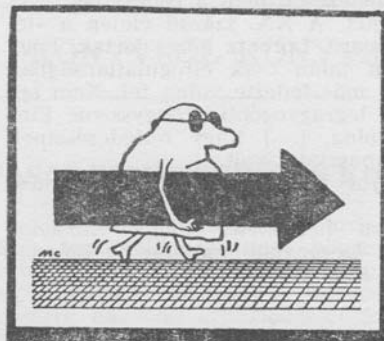
„Miért nevet az ember? — teszi föl a kérdést Marcel Pagnol, és így válaszol: — vagy azért, mert fölényben van, és ezt a fölényt érzi is. Ez a nevetés »Chant de triomphe«, diadalének. Vagy azért, mert nincs fölényben, és fölénybe szeretne kerülni. Ez a nevetés a kinevetés. Minden népnek van humora, vannak azonban különös sorsú — rendszerint — kis népek, akiknek kivételesen jó a humorérzékük. Swift és Shaw ír származású, Hašek és Čapek a monarchia egyik kis népének szatirikusa, Karinthy pesti »nemzetiségű«, Tamási székely. A komikus látásmód nemcsak egyes írók, hanem egyes népek nemzeti sajátossága is lett, például az íreknek, a skótoknak, a bretonoknak, a zsidóknak vagy a székelyeknek.

A világ komikus irodalma alapjában egyetemes. Motívumok, figurák, helyzetek majdnem azonosak a távol-keleti mesekincsben, a latin vígjátékban vagy a mai európai humorban. A humoros-szatirikus látásmód nemzeti jegyeit az egymástól eltérő történelmi sors, társadalmi fejlődés, környezet és természetesen a sajátosságos nyelvi struktúra alakította ki évszázadok folyamán. Mindemellett egy nép komikumának karakterét közösségi élményei, tapasztalatai, jó vagy balsorsa nagymértékben meghatározzák.“

Szalay a Bekének adott válaszában idézi Jókait, aki szerint „A humor csak szabadelvű és felvilágosult népek tulajdona“. Ennek kapcsán pontosabban is megnevezi a humor és a szatira mibenlétét, különbségét: „Amíg például a humor irodalmunkban főként az önvédelem kifejezőeszköze volt, addig a szatira sokszor a nemzeti önkritika hathatós eszköze lett. Ha van nemzeti jellege a magyar szatirának, az elsősorban az önkritikus, öngúnyoló szatirikus magatartás. Hirtelenjében csak az angol szatirikus irodalom jut eszembe, amelyben a miénkhez hasonlóan erőteljes a nemzeti öngúny.“

Sokat elárul a szerzőről és tág szemléletéről, hogy e kötet talán legjobb, valóban lényegi összefüggéseket feltáró írása Tamási Áron, illetve Sándor György humorát közelíti meg. (*Magvető Könyvkiadó. Bp., 1980.*)

K. L.

Constantin Marinescu karikatúrája